

А. Дарвина,
аспирантка Саратовской государственной
академии права, Российская Федерация

МЕСТО ЧАСТНОГО ПРАВА В СИСТЕМЕ РОССИЙСКОГО ПРАВА

Российское государство на современном этапе своего развития претерпевает значительные изменения, связанные с преобразованием общественно-политического строя, переоценкой своего прошлого и выбором перспективных направлений общественного развития. В процессе глубокой перестройки находится и право, роль которого резко возрастает, так как, отражая социальные интересы, оно само, в свою очередь, выступает инструментом, с помощью которого осуществляются социальные преобразования.

Существенными факторами демократизации российского общества, утверждения экономической свободы, формирования правовой государственности в России служит возврат к пониманию необходимости внутрисистемного деления права на публичное и частное, осознание объективности дуализма права, ошибочности развития правовой системы советского государства по ленинской установке: «Мы ничего “частного” не признаем, для нас все в области хозяйства есть публично-правовое, а не частное»¹. Совершенно понятно, что она на сегодняшний день устарела и не употребляется в правовой науке. Но, на наш взгляд, не следует столь критически оценивать исследование советских правоведов, отрицавших дуализм права, деление права на публичное и частное, использовавших термины “публичное право” и “частное право” лишь в связи с критикой буржуазных правовых систем. Этому есть свое объяснение: в советский период право не знало категории “частной собственности”, отрицалась и защита именно личных, частно-правовых интересов.

Однако, современные исследователи системы права не могут игнорировать деление права на публичное и частное.

Как известно, древнеримский юрист Ульпиан публичным правом считал все, что относится к положению государства, а частным - то, что служит пользе (интересам) отдельных лиц. В качестве образца частного права Ульпиан называл римское гражданское право. Идея разделения права на публичное и частное, в зависимости от того, чьи интересы каждый из них отражает, прошла через века и во многом определила юридическую доктрину и практику законодательства многих государств².

Подразделение системы права на частное и публичное право выходит за отраслевые рамки. Это более крупное, чем отрасль, структурное образование. Общим для публичного и частного права является то, что каждое из них объединяет совокупность однородных по своим признакам отраслей права: частное - гражданское, семейное, трудовое; публичное - все остальные отрасли права. Конечно, это не исключает, а напротив, предполагает проникновение частных начал в сферу действия правовых отношений, охватываемых публичным правом. Например, появилась категория административных договоров. Вместе с тем, публичные начала проникают в отрасли частноправового блока, в том числе, устанавливаются пределы и границы проявления частной инициативы и ответственности в случае их нарушения.

В связи с вышесказанным, необходимо, на наш взгляд, определить место частного права в системе российского права. А это можно достичь посредством анализа характерных признаков указанной правовой категории.

По словам известного российского цивилиста Г.Ф. Шершеневича: «Право существует ради интересов людей...»³. Имущество, честное имя, общественное положение, семья - все это входит в сферу частных интересов человека.

Частное право охраняет имущественное положение человека, являющееся основой его гражданской свободы и личной жизни, охраняет его интересы от чьего бы то ни было произвольного вмешательства, в том числе от государственного, - в этом заключается его основное значение и ценность. Частное право является сферой права, непосредственно воздействующей на жизнь всех субъектов общества.

Иными словами: «частное право - это право честного человека, свободного от вмешательства в его частные дела, но отнюдь не свободного от соблюдения закона»⁴.

Выделяя признаки частного права: частный интерес, субъектов частного права, частно-правовой метод, средства юридической защиты, мы указываем на особенность частного права и возможность его отграничения от публичного права. И, наконец, перечислим составляющие частно-правового метода: 1) равенство субъектов в частно-правовых отношениях; 2) преобладание в качестве первичных способов воздействия дозволений; 3) диспозитивность норм.

Література

1. Гражданский кодекс России. Проблемы. Теория. Практика: Сборник памяти Хохлова С.А. / Отв. ред. Маковский А.П. - М., 1998.
2. Маштаков К.М. Теоретические вопросы разграничения публичного и частного права. Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. - Волгоград, 2001.
3. Поленина С.В. Взаимодействие системы права и системы законодательства в современной России // Государство и право. - 1999. - № 9.
4. Публичное и частное: проблемы развития и взаимодействия, законодательного выражения и юридической практики: Материалы Всероссийской научно-практической конференции (23 - 24 апреля 1998 г.) // Отв. ред. Перевалов В.Д. - Екатеринбург, 1999.

¹ Ленин В.И. Полн. собр. соч. Т. 44. - С. 398.

² Поленина С.В. Взаимодействие системы права и системы законодательства в современной России // Государство и право. - 1999. - № 9. - С. 8.

³ Шершеневич Г.Ф. Общая теория права. Вып. 3. - М., 1912. - С. 386.

⁴ Хохлов С.А. Выступление на открытии российской школы частного права // Гражданский кодекс России. Проблемы. Теория. Практика: Сборник памяти С.А. Хохлова. - М., 1998. - С. 376.

О. Дубенко,
курсант 1 курсу факультету №2 Одеського
юридичного інституту Національного
університету внутрішніх справ

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ

Сучасна Україна в певній історичній перспективі просто приречена сформулювати громадянське суспільство. Вибір і конституційне закріплення демократичного вектора розвитку політичної системи в поєднанні з метою формування правової

держави не має іншої цивілізаційної альтернативи. Сказане ні в якій мірі не означає, що громадянське суспільство "з'явиться" в Україні, в реально виникне саме по собі. Його дійсне наближення та "реальне народження буде вимагати не тільки певного історичного часу, але й свідомого руху всіх суспільних акторів даного процесу. Окрім того, враховуючи величезний історичний досвід становлення громадянського суспільства в різних країнах, можливо стверджувати, що в Україні є шанс втілити цю ідею в реальність з найменшими втратами часу та інших ресурсів. Але за певних умов: по-перше, що ми цей досвід засвоїмо в достатньому обсязі і неупереджено, і по-друге, що будемо діяти адекватно, послідовно і неухильно при вирішенні цієї складної і масштабної задачі.

"Стихийний" процес формування громадянського суспільства в Україні йде вже сьогодні: паростки приватної власності, ринкових відносин та ринкової інфраструктури, соціальної і політичної структуризації, об'єктивно зумовлюють виникнення соціального підґрунтя і інституцій громадянського суспільства - середнього класу, організаційних форм вияву громадянської самодіяльності і соціальної самоорганізації, розвитку певних сфер суспільної свідомості і т.і. Що ж до цілеспрямованої та керованої суспільно-державної активності в цьому напрямку, то треба визнати певну неготовність необхідного арсеналу ідеологічних, організаційних, правових та інших засобів, які б могли забезпечити розвиток цієї сфери суспільного життя України за бажаним сценарієм. Причини такого стану в певній мірі криються у відповіді на питання, чи потрібне громадянське суспільство нинішньому українському класу влади, але це - предмет окремого аналізу. В національній філософській, політичній і правовій літературі радянської доби даної проблеми мов би й не існувало: становлення тоталітарної системи і її ідеологія викреслювали і навідріз замовчували саму ідею громадянського суспільства.

В українській державі радянських часів не було жодних проявів громадянського суспільства, тобто не існувало самого предмета наукового дослідження, а існуючі сурогати соціальної самоорганізації мало надихали вчених на їх вивчення. Однак, треба визнати, що офіційна ідеологія КПРС, задля надання тоталітарному режиму вигляду "демократичного" фасаду, хоч і не оперувала категоріями громадянського суспільства, все ж використовувала його квазіінститути, які зовні дуже походили на своїх західних аналогів насправді ж їм бракувало відповідного внутрішнього наповнення, вони не відбивали дійсне волевиявлення їх учасників, а мали на меті "вдобрять" офіційно-державницьку "лінію" знизу. За роки незалежності, коли в Україні виникли перші окремі паростки громадянського суспільства вони також не створювали достатньо і, як не дивно, така ж ситуація з публікаціями по проблематиці громадянського суспільства спостерігається і в західній політології, щоправда, з інших причин. Як вважають авторитетні спеціалісти в цій області, сама ідея громадянського суспільства на Заході в сучасних умовах переживає період кризи.

Бурхливе розповсюдження нових інформаційних технологій, загострення конкуренції на світовому ринку призводять до вимивання з виробництва значного контингенту людей найманої праці, зростання соціальної нерівності, а в результаті - до послаблення національних суспільних інституцій, які б могли протистояти цим негативним факторам. Маргіналізація значних прошарків населення перетворює їх на квазігромадян. Вони не можуть захищати свої права так. Певне зростання уваги західних вчених до проблематики громадянського суспільства в 90-ті роки ХХ ст. нерідко, і не без підстав, пов'язують з процесами становлення його інститутів в постсоціалістичному просторі, а також в інших країнах незахідного світу. Більше того, угорський соціолог Адам Селігмен вважає, що громадянське суспільство на Заході безповоротно пішло у минуле, а ідея громадянського суспільства, можливо, має навіть важливіше значення для новонароджуваних демократій Східної Європи і "третього світу". Гадаю, має право на життя ще одна версія. Громадянське суспільство на Заході протягом багатовікової історії існування знало багато періодів підйомів і спадів, яскраві приклади яких маємо і в ХХ столітті. Так, світові війни та націонал-соціалізм потіснили здобутки громадянського суспільства у всьому західному світі, проте у перші ж повоєнні роки Інституції громадянського суспільства в цих країнах не тільки відновили своє функціонування, але й досягли нового розквіту. Отже, нинішня криза громадянської самоорганізації на Заході зовсім не свідчить про її історичний фінал. І те, що в науковій літературі Заходу зараз зростає інтерес до процесів формування громадянського суспільства в постсоціалістичних країнах і на Півдні, створює унікальну можливість подальшого вдосконалення інститутів громадянського суспільства у світовому масштабі, появи нових форм соціальної самодіяльності не тільки в країнах, що опановують науку демократії, але й у західному світі.

В сучасних умовах для забезпечення успішного просування України по шляху створення і ефективного функціонування громадянського суспільства, є нагальна потреба наукового вивчення природи і суспільного призначення його як цілого і окремих його інституцій в різноманітних соціальних і історичних умовах, осмислення генези громадянського суспільства в різних країнах. В певних верствах українського суспільства поступово виринає усвідомлення того, що становлення інститутів громадянського суспільства має вирішальне значення не тільки для позитивних наслідків політичної модернізації в Україні, але й для рішучих перетворень в економічній сфері і створення необхідних умов для функціонування соціальної, а згодом - і правової держави. Надзвичайно важливими є подолання інформаційного голоду широких верств населення щодо природи і призначення громадянського суспільства, трансформація цієї ідеї з елітарної на рівень буденної свідомості зі збереженням всього ціннісно-етичного її змісту. Генеза західного суспільства і держави, які "створювали" одне одного протягом століть, свідчить саме про те, що громадянське суспільство створює умови розвитку соціальної самодіяльності і задоволення різноманітних комунікативних потреб особистості і соціальних угруповань, а держава має стримувати надлишкові приватні чи корпоративні прагнення громадянського суспільства. У такому розумінні громадянське суспільство виступає носієм виключно індивідуального, суспільно мувафірованого визначення такого приватного інтересу, який протистоїть суспільному.

Інший, широкий підхід до розуміння громадянського суспільства акцентує свою увагу на колективістських формах організації суспільної самодіяльності як найважливіших факторах формування громадянського суспільства. Відомий дослідник цієї проблеми Е. Блек бачить витоки громадянського суспільства, передусім, в стихійно виникаючих формах колективної самоорганізації в Європі ХІІ- ХІІІ ст. — гільдіях ремісників, комунах, вільних містах тощо. Немало повчального можна отримати і з порівняльного аналізу умов становлення громадянського суспільства на Заході і в Україні, передусім, з метою визначитися в тому, який досвід країн усталеної демократії можливо використати в наших умовах, "приміряти" розвинуті, класичні інститути громадянського суспільства "до лиця" Україні. Специфічність генези громадянського суспільства на Заході складає те, що це була історично перша форма такої суспільної самоорганізації, і тому її виникнення, становлення і розвиток проходили поза впливом Інститутів інших типів чи різновидів, які ще не заявили про себе в інших цивілізаціях. Загальновизнано, що процес виникнення громадянського суспільства в країнах Західної Європи розпочався приблизно в ХІІ ст. і йшов стихійним пошуком прийнятних інститутів самоорганізації з використанням архаїчних форм, які трансформувались і видозмінювались в процесі ускладнення умов соціального розвитку. Коріння громадянського суспільства західного типу йдуть від традицій антично-римської цивілізації, для якої характерною була велика роль права як соціального регулятора. Певну роль відіграли і історичні умови виникнення громадянського суспільства на Заході. "Друга хвиля" його розповсюдження прийшла на ХІХ - ХХ ст., коли його інститути, звичайно, під впливом прикладу Заходу,

з'являються в інших частинах світу (Австралія, Канада, Японія, Півд.Корея, Ізраїль). Кінець ХХ—початок ХХІ ст. знаменує появу "третьої хвилі". І провісником її є не тільки кількісні показники - рух в цьому напрямку десятків країн з тоталітарного минулого, - але й формування свідомості здійснення якісних перетворень в інститутах громадянського суспільства на його "батьківщині".

Звернення до класичних теоретичних джерел та досвіду формування громадянського суспільства в західному світі, з однієї сторони, дає підстави для використання цих ідей в практиці формування інститутів громадянського суспільства в Україні? Відповідаючи на поставлене питання, необхідно виходити, передусім, з того, що будь-які форми соціальної самодіяльності ґрунтуються, щонайменше, на громадському усвідомленні необхідності цих інституцій для задоволення індивідуальних потреб, захисту прав і свобод особистості тощо. Саме наявність приватного інтересу, який потребує захисту на соціальному рівні, і формує "рух" окремих особистостей до таких Інституцій, а відтак, і є головною рушійною їх діяльності і довірчою базою підтримки. "Інтеграл" приватного інтересу і усвідомлення соціальної цінності суспільних форм його забезпечення і є становою конструкцією взаємної довіри членів суспільства і їх здатності діяти разом.

Отже, основною причиною розвалу радянської системи громадських організацій було не сприйняття більшістю їх учасників сумнозвісного "добровільнообов'язкового" принципу їх організації і діяльності. Зневіра в можливості цих утворень на якісь позитивні дії підсвідомо настільки глибоко вкоринилась у свідомість населення, що масовий вихід їх членів, а відтак, і повна анемія, стали цілком природним фіналом. Причому такі настрої за часів незалежності, як свідчать результати соціологічних опитувань, не тільки не зникли, а, навпаки, посилились. І особливо драматично, що навіть такі громадські організації, яким в нових умовах "народу було написано" дистанціюватися від держави і самомобілізуватися - профспілки, - на превеликий жаль, у своїй більшості, ще не знайшли своєї дієздатності, так і не перетнули пуповину, яка зв'язувала їх ще з тоталітарною державою. Тому відновлення довіри населення до цих організацій можливе тільки тоді, коли вони стануть дійовими формами волевиявлення соціальних угруповань та захисту прав і інтересів своїх членів.

До оптимістичних виявів майбутніх перспектив громадянського суспільства в Україні слід віднести значний інтерес молодого покоління українських громадян до цієї проблематики. Студентські наукові конференції, конкурси творчих робіт школярів останніх років, які стали традиційними у Київському національному університеті, Києво-Могилянській академії, Одеській національній юридичній академії та інших вузах країни, свідчать, що саме ці проблеми хвилюють найбільше нашу майбутню не тільки гуманітарну, але й технічну інтелігенцію. Очевидно саме у цього покоління громадян України накопичиться "критична маса" соціального прагнення до громадянського суспільства і правової держави, що й має стати рушійною силою реальних перетворень в суспільно-правовому житті. Як підкреслюється в резолюції Генеральної Асамблеї ООН 14 грудня 1995 р. "Всесвітня програма дій щодо молоді до 2000 р. і на подальший період", саме молодь виконує роль сили, яка перетворює усталений в суспільстві порядок і є провідником значних змін в суспільстві. Автор цілої низки моніторингових досліджень молодіжної проблематики Н.Є.Тихонова дійшла висновку, що молодь скоріше і більш охоче адаптується до умов ринку, опановує престижні "ринкові" професії, отримує знання, вміння та навички, які сьогодні високо ціняться у співробітників. Серед молоді вдвічі більше тих, хто може працювати на комп'ютері, і в півтора рази - тих, хто має навички спілкування іноземною мовою чи водіння автомобіля. Зважаючи на те, що саме молодь стає в найближчому майбутньому основним джерелом формування середнього класу в Україні, вона й має бути головним носієм цінностей громадянського суспільства.

Завданням же науки в цих умовах є відслідковування багатовимірного процесу визрівання громадянського суспільства в Україні і аналіз всіх чинників його становлення.

Література

1. *Громадянське суспільство. Юридична енциклопедія. Т.І. - К., 1998. - С. 646 - 647; Громадянське суспільство і підприємництво в Україні: проблеми і шляхи становлення. Збірник наукових праць. - К., 1996; Щедрова Г.П. Громадянське суспільство, правова держава і політична свідомість громадян. - К., 1994.*
2. *Див.: Проблеми розвитку держави і права України в сучасних умовах. Тези доповідей учасників Всеукраїнської студентської наукової конференції. - Одеса: Юридична література, 2000*
3. *Культура мира и демократии/Международный Институт культуры мира и демократии (Москва), ЮНЕСКО-М, 1997.- С. 370.*
4. *Тихонова Н.Е. Фактори социальной стратификации в условиях перехода к рыночной экономике. - М., 1999. - С. 109 -110.*

А.Жук,

*студент I курсу юридичного факультету
Львівського національного університету
імені Івана Франка*

ИНТЕЛЕКТУАЛЬНО-ВОЛЬОВА СТОРОНА У ПРАВОЗАСТОСУВАННІ

Недостатня теоретична розробка проблеми застосування права і разом з тим її практична значущість, дискусійність багатьох теоретичних питань, складність застосування права у порівнянні з іншими формами реалізації правових норм на практиці – все це неодмінно спонукало багатьох учених звертатись до питань правозастосувальної діяльності. Ґрунтовне вивчення реалізації права привело більшість авторів до висновку про поняття застосування права як форми реалізації, заснованої на владних повноваженнях компетентних органів.

Не підлягає сумніву той факт, що правозастосувальна діяльність володіє творчим, активним, організаційним характером.

Разом із визнанням за суб'єктом, який застосовує право, того чи іншого ступеня свободи у з'ясуванні обставин справи і правової основи її вирішення історично склалось уявлення про правозастосування як про творчу діяльність, яка несе на собі відбиток правозастосовного суб'єкта. Застосування права "ставити найвищі вимоги не тільки до духу і характеру судді, але й до його знань" (Ерліх). "А ціллію методики застосування права є вивчення психологічних факторів, котрі впливають на суддю і прийняття ним рішення"(Румпф.)

Характеристика правозастосування як специфічної трудової діяльності відкриває нові можливості для теоретичних досліджень, дозволяє наблизити останні до потреб правозастосувальної практики. Особливе значення така характеристика має в плані виявлення соціально-психологічних аспектів право-застосувальної діяльності.

Правозастосування не може будуватися за так званним принципом симпліфікації (спрощення) роботи. Було б великою помилкою розглядати правозастосування за схемою: закон – фактичні обставини – реакція право- застосувального органу.

"Якщо б ми ізолювали рішення, - пише П. К. Анохін, - ми б нічого не могли сказати про його прийняття." Адже прийняття рішення являє собою складну психологічну процедуру. Творча робота щодо встановлення правової і фактичної основи справи, так само як і її рішення, включає в себе весь спектр психологічних процесів: пізнавальних, емоційних і вольових.